

II

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНИ: історико-теоретичні проблеми вивчення

УДК 94(477.74)

Петро Тронько (м. Київ)

“ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНИ”: ДОСВІД І НАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИДАННЯ

Доповідь голови Національної спілки краєзнавців України, академіка НАН України П. Т. Тронька на нараді “Концептуальні засади організаційно-методичної роботи з підготовки енциклопедичного видання “Історія міст і сіл України”.

Після виходу в світ останнього 26 тому “Історія міст і сіл Української РСР: Кримська область” минуло 35 років. За цей період в нашій країні відбулися величезні зміни. Вісімнадцять років тому Україна стала суверенною, незалежною державою. В нашій країні відбуваються реформи в галузі економіки, триває величезний процес відродження духовності і історичної пам’яті народу. За останні роки ми є свідками уваги Президента України та Уряду України до культурних надбань, їх охорони, до краєзнавства.

З метою підтримки і розвитку краєзнавчого руху Указом Президента України від 23.01.2001 р. “Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху” доручено Кабінету Міністрів України “розробити і затвердити у тримісячний термін Програму розвитку краєзнавчого руху в Україні до 2010 року, визначивши, зокрема, заходи з відзначенням у 2001 р. 75-річчя Всеукраїнської спілки краєзнавців”.

У розпорядженні Президента України від 19.10.2000 р. “Про забезпечення комплексного розвитку малих міст України” Кабінету Міністрів України доручено “забезпечити підготовку за участю Національної Академії наук України дослідження і видання енциклопедичного, багатотомного збірника “Історії міст і сіл” у новій редакції.

На теренах України більше 30 тисяч великих і малих міст і сіл. У їх числі понад 800 міст, селищ міського типу, яким минуло понад 300 років. Деякі з них відсвяткували свій тисячний ювілей, частина наближається до цієї вікопомної дати. 39 найстародавніших українських міст рішенням Уряду взято під державну охорону. Крім того, в Україні понад 5000 сіл, яким теж понад 300 років. Є села, вік яких становить тисячу та більше років. Саме історичні міста і села були колискою нашої державності, де формувалось козацтво, а їх мешканці ставали активними учасниками боротьби за національне і соціальне визволен-

ня, де розвивалася самобутня культура, національні традиції, створювалася неповторна історико-культурна спадщина.

Звичайно, історія для багатьох старовинних міст і сіл не була милосердною. Протягом віків із цілої низки причин багато історико-культурних надбань цих міст і сіл знищено й втрачено назавжди. Лише у ХХ ст. зникло з карти України майже дві тисячі населених пунктів. Одні, як відомо, згоріли в полум’ї громадянської і Другої світової воєн, інші залишилися без мешканців у роки голодомору, примусових депортацій населення із західних і східних областей та Криму. Чимало сіл ліквідовано під час розбудови промислових зон, створення величезних штучних водоймищ, реалізації хибної “теорії безперспективності” багатьох поселень.

Підготовку повного, правдивого, об’єктивного літопису історії міст і сіл України ми розпочинаємо не на порожньому місці. В архівах і бібліотеках зберігаються десятки тисяч матеріалів та документів про історію наших міст і сіл, розробки, інструкції, наукові розвідки, які залишені нам у спадок попередниками. Ми опираємось на набутий досвід 1960–1970-х років.

Думка про написання “Історії міст і сіл Української РСР” народилася ще на початку 60-х років серед науковців, краєзнавців, учителів, співробітників архівних установ. Цю цінну ініціативу схвалив 29 травня 1962 року Центральний Комітет Компартії України, прийнявши з цього приводу відповідне рішення. Для керівництва підготовкою видання, що здійснювалося на громадських засадах, ЦК Компартії України затвердив Головну редколегію, а також визнав за доцільне в усіх областях створити редакційні колегії з підготовки відповідних томів історії міст і сіл. До роботи залучалися також ряд міністерств і відомств, наукові сили ряду інститутів суспільних наук АН України, вузів та архівів України.

ЦК Компартії доручив Головній редколегії здійснювати загальне керівництво підготовкою “Історії міст і сіл Української РСР”. Відповідальність за підготовку окремих томів покладалась на обласні редколегії. Інститут історії Академії наук УРСР мав здійснювати науково-методичне керівництво роботою, а Головна редакція Української Радянської Енциклопедії — наукове редагування усіх томів.

Внаслідок напруженої роботи згуртованого колективу істориків і краєзнавців, за активної допомоги ряду міністерств і відомств, обвиконкомів, творчих спілок, наукових і архівних установ було створено унікальну фундаментальну працю.

Як відомо, загальний обсяг усіх 26-ти томів становить 2360 обліково-видавничих аркушів. У томах вміщено 1340 нарисів, у тому числі 25 про області, 352 — про міста та 964 — про селища міського типу і села, 8319 довідок про центри селищних і сільських рад. У всій серії книг опубліковано 9116 ілюстрацій, сотні карт і картосхем. Багаторічну роботу по створенню “Історії міст і сіл Української РСР” умовно можна поділити на три етапи.

Перший — організаційно-підготовчий етап, охоплює час від 1962 до весни 1964 року. У цей період було затверджено редколегії всіх томів і комісії у містах, райцентрах республіки та великих селах для збирання матеріалів, організовано громадський актив, підбрано авторів, визначено населені пункти, про які мали писатися нариси, розпочато роботу по створенню науково-довідкового апарату на допомогу авторам у бібліотеках та архівах.

Складним завданням, яке вирішувалося у той час, була розробка науково-методичних засад видання. Такий документ під назвою “Методичні вказівки для авторських колективів, комісій і редакційних колегій, рецензентів і редакторів томів “Історії міст і сіл Української РСР” був розроблений Головною редколегією. У методичних вказівках було визначено завдання і обов’язки редколегій томів, районних і міських комісій, структуру видання, вимоги до нарисів, рекомендації авторам щодо використання джерел, редакційно-видавничого оформлення рукописів, підготовки ілюстрацій. Необхідно зауважити, що подібний методичний посібник довелося готувати вперше, ніякого досвіду у нас не було та й запозичити його було нізвідки. У процесі роботи цей методичний посібник удосконалювався. В усі області також було надіслано “Ре-

дакційні настанови авторам і редакторам нарисів та довідок до “Історії міст і сіл Української РСР”.

Другий етап роботи над “Історією міст і сіл Української РСР” тривав з весни 1964 до 1967 року. Це був час написання робочих варіантів рукописів більшості томів, підготовки до них ілюстрацій, апробації текстів. Головна редколегія надавала великого значення організації науково-методичної допомоги редколегіям томів і їх авторським колективам.

І нарешті, третій етап охоплював період з 1967 року до завершення видання праці, тобто до січня 1974 року. Це був час остаточного доопрацювання текстів, їх наукового редагування і випуску усіх томів.

Видання історії міст і сіл тривало до січня 1974 року, тобто 6,5 року, а весь підготовчий процес — близько двадцяти років. Для такого складного видання це дуже короткий термін. Він був витриманий завдяки тому, що до написання історії міст і сіл залучалися широкі кола громадськості. Ті, хто творив історію, ті й писали її. За підрахунками, на різних етапах написання історії міст і сіл працювали близько 100 тисяч чоловік, сучасних Несторів-літописців. Це — автори, члени редакційних колегій та науково-редакційних груп, міських і районних комісій, наукові консультанти і рецензенти, редактори, картографи, збирачі фотоілюстрацій, любителі-краєзнавці, учасники історичних подій, які надавали в розпорядження авторських колективів документи, брали активну участь в обговоренні рукописів, допомагали уточнювати ті чи інші історичні факти.

Хотілось би особливо підкреслити, що масовість і громадські засади були тими рушійними факторами, які визначили характер цього видання. Водночас підготовка праці такого масштабу, як “Історія міст і сіл Української РСР”, була б неможливою без поєднання зусиль багатотисячного колективу ентузіастів зі знанням та досвідом кваліфікованих істориків і представників міністерств, відомств і організацій.

У зв’язку з цим слід сказати про ту велику і плідну роботу, яку провів колектив Інституту історії Академії наук України, зокрема, працівники створеного відділу “Історії міст і сіл України”, очолюваного кандидатом історичних наук Слабєєвим І. С. Інститут надавав систематичну науково-методичну допомогу редколегіям і авторам. За рішенням президії

АН України до названого відділу було прикріплено ряд наукових співробітників інститутів археології АН України, мистецтвознавства, фольклору і етнографії АН України, мовознавства АН України, літератури АН України, економіки АН України, які багато зробили для добору і опрацювання матеріалів, вміщених у томах. У Львові аналогічні функції успішно здійснював Інститут суспільних наук ім. І. Крип'якевича.

Підготовка “Історії міст і сіл УРСР” в 26 томах в той нелегкий час — це був подвиг науковців і краєзнавців, що створили нерукотворний пам’ятник своєму народові. Історія міст і сіл — найповніший на сьогоднішній день літопис населених пунктів республіки. В ній показано історичний розвиток міст і сіл з найдавніших часів до наших днів у масштабі усієї республіки. Вперше за свою багатовікову історію майже всі міста і більшість селищ міського типу, а також значна кількість сіл одержали свою, так би мовити, наукову біографію.

Багатотисячному авторському колективу в процесі підготовки видання довелося йти новими шляхами, піднімати майже недосліджену наукову цілину і бути фактично першопрохідником у цій галузі історичної науки. Тому, на жаль, у томах є недоліки, що притаманні були в той час всій історичній науці. Не завжди ми вміли уникати в книгах схематизму, одноманітності, загальних декларативних фраз, зробити належний правдивий науковий аналіз і узагальнення. Мало місце лакування дійсності, пропуски “незручних” з ідеологічного погляду сюжетів, фактичні помилки.

Але, в цілому, спираючись на краці традиції історичного краєзнавства, “Історія міст і сіл Української РСР” ґрунтовно узагальнює і розвиває попередні досягнення в цій справі. Водночас вона знаменує собою період від вибіркового вивчення історії окремих населених

пунктів до розробки історії міст і сіл у межах великих регіонів. Ця праця започаткувала новий напрям у вітчизняній історіографії.

Значення цієї праці полягає і в тому, що в процесі її підготовки до першовитоків своєї історії прилучились десятки тисяч аматорів-дослідників, шанувальників своєї минувшини — цьому немає ціни. Вона дала могутній поштовх розвитку краєзнавчого руху в Україні, сприяла розповсюдженню знань серед населення про рідний край, його історію, традиції, культуру, значно підвищила інтерес до пізнання і вивчення історії народу.

“Історія міст і сіл Української РСР” в 26 томах була високо оцінена політичним керівництвом і Урядом, вона була відзначена в 1976 році Державною премією СРСР в галузі науки.

Такі деякі підсумки і завдання, що стоять перед нами з підготовки багатотомної праці “Історії міст і сіл України”. Керуючись методами об’єктивності, історизму, ми повинні створити фундаментальну наукову роботу, яка б з позиції правди, через дослідження і висвітлення історії міст і сіл України, відобразила їх наукову “біографію” від далекої минувшини до сьогодення, всебічно, ґрунтовно показала велику, багатовікову, складну героїчну і трагічну історію багатостраждального, але нескореного українського народу, його величезний внесок у світову цивілізацію. Підготовка і видання багатотомної історії міст і сіл повинна дати могутній поштовх у розвитку краєзнавства, його наукових і громадських форм. Неможливо переоцінити її значення для утвердження національної ідеї, забезпечення культу духовності, повернення нашому народові всіх його кращих якостей і чеснот. Нове видання має бути достойним пам’ятником історії нашого талановитого українського народу.

